

A rómaiakhoz irt levél.

(Tanulmány).

D) A levél hitelessége s épsége.

Az író oly önérettel s határozottsággal nevezi meg magát (1, 1-7), hogy kételynek semmi helye nincs s elfogulatlan vizsgálat mellett álróra alig lehet gondolni; a levél tartalma és stílusa pedig annyira jellegzetes egyéni s az első feltűnésétől kezdve Pál apostol személyéhez kötött, hogy valóban merész elhatározás kell ahoz, hogy valaki a páli szerzőséget megtámadja, a minthogy számba vehető támadói sohasem voltak.

A levélnek első nyomait már az ujszövetség némely kanonikus könyveiben is lehet találni. A *zsidókhöz* irt levél szerzője feltétlenül ismerte, mert egyes helyek egész bizonyossággal elárulják azt; idézeteket azonban nem találunk belőle. Nincs is reá elfogadható ok, a melyet ez ellen felhozni lehetne még akkor sem, ha Apollóst tartjuk e szép irat szerzőjének. (Zsid. 2, 10; R. 11, 36; Zs. 3, 6; R. 5, 2; Zs. 10, 30; R. 12, 19, e helyen még Zahn is elfogadja a levél ismeretét; Zs. 11, 11, 19; R. 4, 7-10 sat.).

Hasonló a viszony a római levél és Péter első levele között (R. 12, 1; I. Pét. 2, 2, 5; R. 12, 2; I. Pét. 1, 14; R. 12, 3-8; I. Pét. 4, 7-11 sat.) Weisz Bernh. ugyan megfordítva képzei a viszonyt, hogy t. i. Pál ismerte volna I. Pétert, azonban ez semmiképen sem egyeztethető össze Pál egyéniségével s Péter első levelének túlbecsülésén alapszik, holott kétségtelen, hogy e levél a római után iratott.

Igen sok kritikus abban a nézetben van, hogy Jakab levelének írója előtt is ismeretes volt a római levél s nevezetesen, hogy a hit által való megigazulási tan ellen folytat polémiát igazolva azt, hogy a hit nem igazíthat meg, mert a hit cselekedetek nélkül holt s a megigazításhoz jó cselekedetek is kellenek (Jak. 2, 17-20 sat. R. 3, 21-27 4. fejj. Jak. 1, 3; R. 5, 23; Jak. 1, 6; R. 4, 20 sat.). Nézetem szerint Jakab levele zsidós színezetű s *minden polemikus él* nélkül írott mű szerzője öntudatosan nem folytat harcot Pálnak hit által való megigazulása ellen; a kettőnek ellentétes találkozására egyes kijelentésekben nem szándékos polemia s oka a két író egyéni karakterében keresendő.

Sokkal nagyobb ismeretével s felhasználásával találkoznak azoknál az ős egyházi íróknál, a kik az apostolok utáni korban éltek s irataikban már *apostoliteként* is hivatkoztak s egyes meglévő iratokból idéztek. Legelső ezek között *római Kelemen*, a ki mint Rómának püspöke a korinthusiakhoz írott levelében (95 körül) sűrűn használja a római levelet; ugyan azt találjuk *Barnabás* levelében is, a mely szintén az első század végén keletkezett.

A második század közepe táján még nagyobb a levél tekintélye. Eddig inkább csak a római keresztyénekhez intézett *magán levelnek* tekintették; ezentúl már *egyetemes jellegűnek* veszik s ép oly tekintélyt tulajdonítanak neki, mint az ó-szövetségi, vagyis kanonikus könyveknek. Ezt a felfogást találjuk *Justinus mátyrnál* (140) *Athenagorásnál* (150) és *Polykarpos* smyrnai püspöknél (150).

Különösen azonban a gnosztikusok kezdik a levelet használni, a mint hogy általában az új-szövetségi iratok kanonizálása a gnosztikusoknál előbb kezdődött, mint az ó-kath. egyháznál.

Marcion már a 140 körül összeállított kanonában Pálnak pasztoralis levelein kívül a többi tíz levelet összegyűjtötte s a római levelet különösképen használta tanainak igazolására; benne volt a 150 év körül összeállított *Muratori-féle* kánonban is; a 2-ik század végén már általában használják az egyházi írók, mint kanonikus tekintéllyel bíró iratot. Különös említést érdemel e tekintetben *Irenæus*, *Tertullian* s *alexandriai Kelemen*.

A keresztyénség elterjedésével s tanainak kifejtésével lépést tartott e levél tekintélye is, hogy mire az új-szövetségi kanon megalakult, akkorra már levelünk a szent iratok között első rangú tekintélyűvé lőn, habár a Kor. leveleket sűrűbben olvasták s használták. *Augustinus* hatalmas egyénisége (4 század vége 5-ik eleje) e tekintetben is reányomta egyéniségének bélyegét a ker. egyházra, mert a mint az ő szellemében kanonizálták az új-szöv. könyveket, attól fogva az egész középkoron keresztül az ő felfogása uralkodott s a szent könyvek érdekében jóformán semmi sem történt. Legnagyobb érdemeik vannak e részben a szerzeteseknek, mivel az ő szorgalmuknak és gondoskodásuknak köszönhetjük, hogy a bibliai könyvek kéziratái teljesen el nem kallódtak, hanem legalább az 5 századból való alakjukban maradtak reánk.

A reformáció tudvalevően a *szentírást legfőbb tekintéllyre* emelte a ker. hit- és erkölcsi életre nézve s az összes iratok között legfőbb dogmatikus jelentőséget éppen a római levelnek tulajdonított annyira, hogy a protestantizmus dogmatikai tanfejlődése a római levél nélkül érthetetlen. (A hit által

való megigazulási tan, a Calvin-féle prædestinatio, Loci theologici.) Mindazáltal Luther volt az, a ki a legnagyobb tekintélynek elismert szentírás mellé az emberi tudást és kutatást helyezte irányítónak s vezetőnek; a kanonikus könyvek bírálatában pedig majdnem teljesen Eusebius álláspontjára helyezkedett. Ő volt az, a ki a római levelet minden irat felé helyezte. „E levél, írja a római levélhez szóló nagy becsű ismertetésében, az új-szövetségnek igazi főrésze és a legtisztább evangelium, a mely valóban méltó és érdemes arra, hogy minden keresztyén nemcsak szóról szóra könyv nélkül tudja, hanem naponta foglalkozzék vele, mint a lélek minden napi kenyerével. Mert nem lehet azt elég sokszor és felette jól olvasni és róla elmélkedni; minél többet foglalkozik vele az ember, annál becsesebb előtte és annál jobban tetszik.“¹⁾

A levél hitelessége ezután is minden támadáson kívül állott egészen a rationalismus koráig, a mikor *Evanson* angol tudós (1792) megtámadta, kit azután jó későn *Bauer* Bruno német tudós követett (1852); támadásuk érthető feltűnést keltett, de csak eredménytelen curiosumnak maradt. A 19. század utolsó tizedeiben újból s nagyobb tudományos apparatussal intéztek ellene támadást legfőképen hollandi liberalis irányu theologusok. Legfőbb támadói voltak: *Loman* (*Quæstiones Paulinæ* 1886); *Steck* Rudolf (*Der Galaterbrief nach seiner Echtheit untersucht* 1888). *Voelter* (*Die Composition der paulinischen Hauptbriefen I. Römer und Galaterbrief* 1890); *Van Manen* (*Paulus II. De brief an de Romeinen* 1891). Ezen bírálók szerint a levél csak a 2-ik században keletkezhetett más rövidebb levelek alapján, melyeket vagy Pál, vagy sokkal valószínűbben egy álíró irt volna Pálnak neve alatt. A szerző egységes iratot akart ugyan összeállítani, de ez nem sikerült neki. Van Manen az evolutio teoriáját alkalmazva azt hiszi, hogy levelünk írója ismeri már az ev. okat, a Csel. könyvét, a zsidók szétszórását, a ker.-ek üldöztetését s a gnoszticizmust. Mind ezeknek hatása alatt állott a mi írónk. Alapirata egy régibb Pálnak tulajdonított levél, mely 1—8 + 15, 14—33-ből állott. Ezt későbbi írók kiegészítések s bővítések által folytonosan nagybővítették, míg jelen alakját nyerte. (Ily szakaszok 9—11 fej. 12—13; 14; 15, 1—13 sat.) *Michelsen* Volkmarnak nyomán 3 kiadásu római levelet különböztet meg, a melyeket egy későbbi álíró egy levéllel alakított át.

Voelter s néhány hasonló gondolkozású író nem elégszik meg a szövegnek ily általános bírálatával, hanem részletekbe menve kiküszöbölik mind azokat a helyeket, a melyek zsidós-

¹⁾ Luther: Werke. Erlangen 1852. 63. köt. 119. oldal.

kodóknak tűnnek fel s Pálnak pogányapostoli felfogásával összeegyeztethetetlenek. a miben még Marcionon is túltesznek. Voelter szerint ugyanis az eredeti páli levelet alkották 1, 1^a, 7, 5, 6, 8-17; 5, 1-12, 15-19, 21; 6, 1-13, 14-23; 12; 13; 15, 14-33; 16, 21-23 a többi szakaszok öt különböző átdolgozótól erednek.

Nem egyéb ez, mint az ő szövetségben alkalmazott szétboncoló kritikának szerencsétlen alkalmazása, a melynek semmi alapja nincsen, mert sem a kéziratok, sem az egyházi atyák idézetei s feljegyzései, sem pedig leghitelesebben megállapítható szövegünk nem támogatják. Ötven, hatvan esztendő nem is elég az ilyen evolútiós fejlődésre, másfelől meg a kéziratok között sokkal nagyobb különbségeknek kellene lenniök, mint a minőkkel valósággal találkozunk. Ezen önkényes combinatiók csak annak igazolására szolgálnak, hogy a levél Pál apostoltól való. A tudományos szövegkritikának csak kisebbszerű variánsokról sikerült kimutatni, hogy nem Pál apostoltól valók s ezek nem érintik a hitelességet.

Egy kiváló variáns van, a melynek Zahn is nagy jelentőséget tulajdonít: t. i. az 1, 7 benlevő helyhatározás *ἐν Πάλλῳ* egyes kéziratokból teljesen hiányzott, ellenben 1, 15-ben lévő *τοῖς ἐν Πάλλῳ* kevés kivétellel mindegyikben megvolt. Mintha az apostol egyetemes jellegű s nem egy gyülekezettnek szóló levelet irt volna hasonlóan az efesusihoz, a melyből az *ἐν Ἐφέσῳ* hiányzik¹⁾. A legrégebbi kéziratok s adatok ellene szólnak e feltevésnek. A variáns keletkezése ép ellenkező módon magyarázható. A szent iratok könnyebb elterjeszthetése céljából azoknak egyetemes jellegét hangoztatták; így történhetett, hogy a mennyiben a római levélről azt terjesztették, hogy az az összes ker.-eknek s nemcsak a rómaiaknak szól, a szövegből az *ἐν Πάλλῳ* helyhatározást elhagyták.

Egészen másként áll a levél épségének, integritásának a kérdése, mert egyes kiváló theologusok súlyos természetű támadások és fontos okok felhozásával kétségessé teszik a 15. és 16. fej.-nek egészében, vagy egyes részeiben való hitelességét, a minek természetes folyománya, hogy kétségessé teszik a levél egyes variánsainak hitelességét is.

Az épség első támadója Marcion volt, Pálnak mint tudjuk, nagy híve s leveleinek összegyűjtője. Origenes tudósítása szerint ugyanis Marcion a 14, 23 verssel befejezettnek tekintette a római levelet s a 15. és 16. fejezetet elmetasztette tőle. Ő tőle tudjuk azt is, hogy az ő korában voltak olyan kéziratok is, a melyekben a jelenleg 16. 25-27-ben olvasható

¹⁾ Zahn Einleitung I. 269, 278, 279 oldal.

doxologia a 14, 23 után állott, a mit több régi kézirat is igazol.¹⁾

Ez a tapasztalás arra bírta Semlert, Paulust, Griesbachot, Flattot, Eichhornt, Schulzot és többeket, hogy kétségbe vonják a két fejezetnek a római levélhez való tartozását s a mennyiben nem támadták páli eredetét, külön levélnek vették, a mely véletlenül s ismeretlen okokból került a római levélhez²⁾.

Nagy hatása volt e kérdésben is Baurnak kritikája, a mennyiben a 2. fejezetről nemcsak azt bizonyította, hogy nem tartoznak a római levélhez, hanem azt is, hogy egyáltalán nem páli eredetűek, hanem egy későbbi közvetítő írónak a munkája, a melyben oly nyilatkozatokat ad Pálnak szájába, hogy azokat Pál felfogásával s egyéniségével összeegyeztetni nem lehet.

A hitelesség ellen felhozott főbb érvei a következők: A 15, 1-13. összefüggésében nem érthető, mert nem arról szól, a miről kezd szólani; értelmetlenül halmoz össze idézeteket s pogány apostol létére oly engedményeket tesz a zsidókeresztyéneknek, a melyek egyéniséggel nem egyeztetők össze. Nevezetesen a 15, 8 Jézusról azt mondja, hogy *διακονος περιουις* (a körülmélttség szolgája) s nekünk példaképünk. Baur szerint ez nem egyeztethető össze Pál nézetével Jézusról. A 15, 14-28 nem lenne egyéb mint a II. Kor. levélből vett anyagnak későbbi író által való feldolgozása, a mint általában a fejezet telve van a II. Kor. levélre való reminiscentiákkal (főképen II. Kor. 10, 12-13). Ellentétet talál R. 1, 9-15 említett római utazása és R. 15, 14-24 ismételt felhozott utiterve között, a mennyiben ennek említésénél állítólag mint idegen, mentegetőzik olvasói előtt s tulajdonképen nem is az a terve, hogy a rómaiak között működjék, hanem az, hogy az ő segítségével Spanyolországba mehessen.

¹⁾ Origenesnek latin fordításban ránk maradt szövege: „Caput hoc (16) Marion, a quo scripturae evangelicae et apostolicae interpolatae sunt, de hac epistola penitus abstulit; et non solum hoc, sed et ab eo loco ubi scriptum est: Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est, (14, 23) usque ad finem cuncta dissecuit. In aliis vero exemplaribus id est in his, quae non sunt a Marcione temerata, hoc ipsum caput diverse positum invenimus. In nonnullis etenim codicibus post eum locum, quem supra diximus hoc est „omne autem quod non est ex fide, peccatum est,“ statim cohaerens habetur „ei autem qui potens est vos confirmare.“ Alii vero codices in féne id, ut nunc est positum, continent.

²⁾ Semler szerint 16, 8-13 azoknak neveit közli, a kikkel a levélvívőknek útközben találkozniok kell. Paulus a 15. és 16. fej. a római gyülekezet előljáróihoz intézett levéinek tekinti. Griesbach, Eichhorn Korinthusba szóló külön levélnek tekintik. Schulz szerint a 16, 1-30 verseket Eferusba szóló levélnek kell venni. Ez a nézet legelterjedtebb s ma is sok híve van. L. Reuss, Ewald, Mangold, Ritschl, Weizsäcker, Weiss is de nem határozottan, Lipsius, Holsten és többen; dr. Masznyik a magyarok közül.

Történetellenes s így nem eredhet Páltól az az állítás sem, hogy ő Jeruzsalem-től fogva Illyrikumig hirdette az evangeliumot; hasonló a diakoniszai hivatal (16, 1) s a *leiturgos*-papi állás létezése. A 16, 3-15 közötti üdvözetek nem eredhetnek Páltól, mert ő Romában ismeretlen volt; 16, 17-20 gnosztikus nézeteket tartalmaz az áltanítók ellen szóló intéseiben, a 16, 24-27 levő doxologia későbbi keletkezésre mutat s hasonlít az apostoli kor után keletkezett efesusi levélnek stílusához. Végül sok olyan szó található e rövid szakaszban, a minőkkel a páli levelekben nem szoktunk találkozni.

A tübingai iskola tudósai természetesen osztották nagy mesteröknek Baurnak ezt a felfogását, de nem minden részecskéjében, mert e szakasz egyes verseit, vagy állításait mégis páliaknak fogadták el (15, 8, 15; 15, 25, 29; 16, 1, 2, 21-24) Schwegler, Holsten, Straatmann, Scholten és Lucht. Sőt akadtak közöttök olyanok is, a kik nemcsak egynéhány verset, vagy mondatot fogadtak el hitelesnek, hanem a szakasznak legnagyobb részét. Ezek közé tartozik Mangold Hilgenfeld, Pfeleiderer és Weizsäcker.

Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a hitelesség ellen emelt vádakát, úgy azok legnagyobb részökben alaptalannoknak bizonyulnak.

Elsőben is a 15. fej.-nek egyes verseit illetőleg megjegyezzük, hogy elfogulatlan vizsgálat s magyarázat mellett a 15, 1-13 versek egészen könnyen érthetők, a menyiben a Krisztus példájára való hivatkozással s ó-szöv. idézetek felhasználásával komolyan felhívja s inti az ő pogányokból és zsidókból lett keresztyén olvasóit, hogy szeretetben s békében éljenek egymással, s teszi azt anélkül, hogy a zsidókeresztyéneknek engedményeket tenne. Abban én semmi a hitelesség ellen felhozható érvet nem találok, hogy itt az apostolnak más leveleiből reminiscenciák olvashatók. Uti tervének kétszeri közlésében csak az elfogultság láthat ellenmondást: a kettő között csak annyi a különbség, hogy a 15, 14-24 terjedelmesebb s részletesebb mint 1, 9-15, így természetesen szó szerint egészen nem fedi egymást. Az evangeliumnak Illyricumig való hirdetésére nézve nem áll oly merőven, hogy Pál ott nem fordulhatott volna meg; mert missioi működését nem ismerjük oly részletesen, hogy ezen állításának valóságát kétségbe kellene vonnunk. Az apostolnak görögországi hosszas tartozkodása idején megtörténhetett, hogy felkerült egészen Dalmatiáig. A kifogásolt fogalmak és szavak minők a diakonissa, leiturgos sat, ha azokba későbbi tartalmat s fejlett hivatali állást nem magyarázunk bele, hanem abban az egyszerű értelemben vesszük, mint a szöveg követeli: úgy sem gnosztikus, sem más áltanítói, vagy későbbi származásu értelemmel nem birhatnak. Ha még hozzá vesszük, hogy a

szövegkritika egyes helyeken oly variánsokat fedezett fel, a melyeknek alapján a Baur által használt szöveget ki kellett igazítani s ez a kiigazítás határozottan ellene szól: akkor még inkább megdöntöttnek kell vennünk Baurnak támadását. Különösen áll ez az apostolnak uti tervére vonatkozó kijelentéséről. A variánsokból ugyanis az tűnik ki, hogy a 15, ²⁴ „ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς a 15, ²⁸-ban is így állott s a mostani szöveg ἐλευσομαι δι' ὑμῶν εἰς Σπανίαν későbbi javítás.

Sokkal kényesebb helyzete van a védő kritikának a 16. fej. hitelességi kérdésében, mert e fejezetre nézve nemcsak a tübingai iskolának tudósai, hanem a pozitív irányuak közül is igen sokan elfogadják Baur álláspontját, ha nem is mindenben. Legfőbb bajt okoznak itt a nagy számú üdvözetek (16, ₁₋₁₆). Ezeket nemcsak azért támadják a kritikusok, mivel az apostolnak Rómában nem lehetett annyi sok ismerőse, mert eddig azon a tájon nem működött, hanem főképen azért, mivel oly nevű ismerősöket üdvözöl, a kiket Efesusban, vagy vidékén kell keresnünk. Hilgenfeld az üdvözeteket úgy védi, hogy az apostolnak ismeretlensége miatt kellett név szerint s annyi sok rómaidat üdvözölnie, hogy annál szívesebben fogadják őt. Ámde érvelése azért nem áll meg, mivel tudunkkal névszerinti ismerősei nem voltak oly nagy számmal Rómában. Priscillának, Aquilának és Epainetosnak jellemzése (16, ₃₋₅) s az ehhez kapcsolt üdvözetek Efesusba vezetnek minket, a hol nevezettek tudomásunk szerint tartózkodtak s az apostollal együtt az ev. érdekében működtek. Az üdvözöltek közül többen az apostol segítői, munkatársai s kedves embereiként vannak említve; ily módon csak abban az esetben szólhatott róluk, ha alkalma volt velök együtt működni s közelebbről is megismerkedni. Igaz ugyan, hogy egynéhány latin nevű (Aristobulus, Rufus Narcissus, Nereus) s Rómában kereshető ismerőst is üdvözöl, ámde latin nevéekkel találkozhatott s megismerkedhetett az apostol a görögök között folytatott missioi működése alatt is. Ezekre nézve tehát nincs az a nehézség, a melylyel az esetre találkozunk, ha Rómában kell őket keresnünk. Hogyan is keressük Rómában fogolytársait (Andronikos Junias), munkatársait (Urbanus, Andronikos Junias) az evangelium lelkes hirdetőit (Mária, Tryfaina, Tryfosa) rokonait s szeretett tanítványait? Nem kell-e őket sokkal inkább keresnünk kis Ázsiában? Hát Epainetos Azsia első zsengéje, Rufusnak anyja, ki egyuttal az ő anyja is volt nem kis Ázsiában keresendők-e?

Elfogulatlan s körültekintő kritika mellett csak az lehet a helyes felfogás, hogy a 16, ₃₋₁₆ üdvözetek eredetileg nem tartózhattak a római levélhez, hanem vagy egy különálló levélkét képeztek, a melyben az apostol az efesusiakat üdvözölte abból az alkalomból, hogy a levélvivő Phoibe Efesuson keresztül

ment Rómába, vagy az efesusi levélnek képezték egykor alkatrészét s attól elszakadva ismeretlen módon kerültek a római levélhez. Ellenkezőleg áll a dolog 16,^{1, 2} verseivel. Ezekben az apostol Phoibe kenchraei diakonissát, a levél vivőjét a rómaiak figyelmébe ajánlja s kéri őket, legyenek segítségére a reá bízott nehéz munkában. Ugy is mint nő s mint idegen sok akadályra s nehézségre talál, természetes tehát, hogy az apostol lehetőleg minden akadályt igyekszik elhárítani utjából.

A 16,¹⁷⁻²⁰ tartalma nézetem szerint nem illik bele a római levélbe s még kevésbé az üdvözlések közé, melyeket megszakít. E versekben ugyanis oly pártoskodásról, tanokról s botrányokról szól, melyeket a levél tartalma nem igazol s a melyek hitelesség esetén másutt a 16. fej. előtt lettek volna beilleszthetők, de nem itt. Joggal kérhetjük miért nem szól ezekről a pártoskodásokról a levél folyamán, a hol erről szólani elég bő alkalmá lett volna? Nyilván azért, mert ilyenekről nem szólhatott. Így tehát ezek az intések eredetileg nem tartózhattak a római levélhez, hanem csak a későbbi időkben csatolta valaki ide.

A 21—24 üdvözléseket közölnék az apostol környezetétől: Timotheus, Lucius, Yason, Sosipater, Tertius, Gaius, Erastus és Quartustól, a kik mindannyian korinthusi lakók és segítői az evangélium hirdetésében. Ismeretesek a korinthusi levelekből s a Csel. könyvéből. E versek hitelessége ellen a komoly kritikának semmi ellenvetése nem lehet és nincs is, minélfogva hiteleseknek kell őket vennünk.

Legnehezebb tisztázni a levél legvégén lévő doxologia hitelességének kérdését. Alig lehet ez idő szerint kétséget kizáró módon dönteni felette.

Mindenekelőtt nagyon feltűnő, hogy az apostol ezt a levelét nem áldáskivánással s üdvözléssel zárja be, mint a hogy azt más leveleinél látjuk, hanem Istennek dicsőítésével és magasztalásával, a mivel inkább levelein belül egy-egy nagyobb szakasz befejezésénél szoktunk találkozni (l. Róm. 8. és 11. fej. végét). A támadó kritikusok természetesen felhasználják ezt a hitelesség kétségbe vonására. Csakhogy ez a támadás éppen a római levélnél elveszíti életét, mert ez az apostolnak legsajátságosabb s a maga nemében egyetlen levele, amely egyébként is elűt a többi leveleitől; miért is miként a bevezetését szokatlan terjedelme dacára Pál apostoltól valónak tekintjük, akként a doxológiát sem foszthatjuk meg hitelességtől csupán szokatlan használatánál fogva.

Az apostol nem nagy barátja a sablonoknak; minden levélnek van valami sajátosság, a mely által a többtől elűt; mely okból ez magában véve nem képezhet alapot a hitelesség kétségbevonására.

Többet látszik mondani a doxológiának stílusából vett érv. Az apostol egy körmondatot kezd s azt mindjárt az elején több határozónak és mellékmondatnak közbeszurásával kizökkenti sima folyásából s megszakítja akként, hogy folytatása (*Τῆν δὲ δευτερεύω ὑμᾶς σηοίξαι . . . ὧ ἡ δόξα εἰς τοῖς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. ἀμήν*) jó messze esik s szabálytalanul nem főmondatként, hanem vonatkozó névmással mellékmondatként végződik s több olyan szót használ, a minőkkel leveleiben ritkán találkozunk.

Ámde a ki csak némileg tájékozott az apostol stílusában, az előtt fel sem tűnik az ilyen szabálytalanság; magában a római levélben is találkozunk vele elégszer (3, 2; 3, 25, 26; 5, 12; 9, 5 stb.). Gondolatokban gazdag lelke, sok mondani valója s az új ker. fogalmaknak görög nyelven való kifejezésének nehézségei mind megannyi magyarázója e jelenségnek, a mihez még azt is hozzá kell vennünk, hogy ő a leveleket tollba mondotta, a mi a fogalmazást nehézkessé szokta tenni.

Ezekből látni való, hogy a doxológiának stílusából merített nyelvi okok szintén nem bizonyítanak a páli hitelesség ellen.

Legsajátságosabb azonban s ennélfogva a hitelességre nézve szintén nem közönbős az a közelebbiről megfejtendő közülmény, hogy a doxológiának nincs egész pontosan megállapított helye. Legrégibb kézírataink ugyanis nagyon ingadozók e tekintetben.

Már Origenesnek pontos tudomása van arról, hogy egyes kéziratok a 14. fejj. végén közlik; ő maga azonban a 16. fejj. végén magyarázza s így ott tartja hitelesnek¹⁾. A 16. fejj. végén közlik a legrégebb s leghitelesebb kézírataink: codex s (alef), cod. B, C és D, a kopt, peschitta és vulgata fordítások, néhány minuscula, az Origenes által használt s ismert kéziratok; végül itt olvasták azt Ambrosiaster, Pelagius, Augustinus és más későbbi magyarázók.

A 14. fejj. végén olvashatjuk L codexben, igen sok görög minusculában, továbbá a liturgikus célokból összeállított lecke-codexekben (lectionarium) s végül Chrysostomus és Theodoretus magyarázataiban, akiknek nyomán a későbbi keleti egyházi írók is itt olvasták. A fordítások közül csak a későbbi eredetűek (syr, gót fordítás) közlik a 14. fejj. végén s a nyugati egyházban csak jó későn lett ebben az alakban ismeretes.

Mind a két helyen olvashatjuk a doxológiát az A P codexekben s néhány örmény s görög minuscula kéziratban.

¹⁾ Origenesnek feljebb közölt idézete egészen világosan igazolja azt. Értelmetlen, hogy Zahn ezt a helyet nagyon fontosnak tekinti s mégis azt tartja, hogy a doxológiának eredeti helye a 14. fejj. vége. (Einl. I 269a.) Döntő érvként veszi, hogy az apostol a doxológiákat egyes fejtegetései végén használja s hogy a róm. levél végébe nem illeszthető bele jól.

A marcionitáktól eredő kéziratokat kivéve oly szöveg nem volt elterjedve, a mely a doxológiát nem foglalta volna magában.

Mivel Origenes hiteles tanusága szerint Marcion a 15. és 16. fejezetet teljesen eltávolította a római levéltől s mivel Irenaeus¹⁾ és Tertullian²⁾ egész nyíltan vádolták Marciont, hogy a Pál iránt táplált nagy tisztelete és szeretete sem tartotta vissza az apostol leveleinek önkényes változtatásától és csonkításától, s mivel végül a római levélnek is egyes helyeit megcsonkította, a mennyiben egész szakaszokat el hagyott, verseket s mondatokat megváltoztatott³⁾, a mint az céljának legjobban megfelelt: ez okból azt hiszem, hogy a felhozattak után hitelesnek kell vennünk a doxológiát. Helyét illetőleg a régi codexek nyomán feltétlenül a 16. fej. végéhez kell ragaszkodnunk. A 14. fej.-hez való csatolását akként magyarázhatjuk, hogy ott egy istentiszteleti szakasz végződhetett, a mely után ezt a doxológiát mondották el befejezésül. A gyakorlat alapján bekerült a lectionariumokba s onnan más kéziratokba.

Mint hogy azoknak egy része, a kik a 15. és 16. fejezetet nem fogadják el hitelesnek, lehetetlenségnek tartja, hogy a 14. ₂₃-mal befejezve lett volna a levél, ez okból mindenkéltől azt állítják, hogy az eredeti befejezés elveszett s egy későbbi áíró más befejezést irt és csatolt hozzá, a melyben az elveszettnek több-kevesebb versből álló töredékét felhasználta. Az ide tartozók közül legérdekesebb Volkmar⁴⁾ és Lucht⁵⁾ kritikája. Mig Lucht különösen a 15. ₁₋₁₃ verseiben olyan gondolatokat s mondásokat talál, a melyek az eredeti páli befejezésből valók s a melyeket az áíró az apostolnak más leveleiből (de magának a római levélnek előző szakaszaiból is) vett idézetekkel s illetőleg gondolatokkal megbővítve átdolgozott volt; addig Volkmar az eredeti befejezésnek jó formán egy részecskéjét sem (csupán 15. ₃₃ + 16. ₂₄) találja meg, mert szerinte a második század első negyedéből való áíró (s illetőleg áírók) Pálnak csupán más leveleiből vett helyeiből s gondolataiból állította össze a laza szerkezetű s

¹⁾ Irenaeus lugdunumi püspök körülbelül 190-ig élt. Adversus haereses (v. haereticos) I, 27, ₃; III, 12, ₁₂. Marcion ellen polemizál.

²⁾ Tertullian karthagói presbyter 200 körül + 220 - 240 között, az afrikai montanisták feje: „Adversus Marcionem“ (4, _{21, 3, 5}; 5, ₂₁) és „De Carne Christi“ c. munkáiban szól Marcion önkényes eljárásáról.

³⁾ Róm. 4 fej. Abrahám példája a hitből való megigazulásra; 9 - 11. fej. a zsidóknak előjogai a messiási országot illetőleg nem léteznek s mivel e fej.-ből ilyesmit kiolvasott, megrövidítette.

⁴⁾ G. Volkmar: Römerbrief 1875.

⁵⁾ Lucht: Über die beiden letzten Capitel des Römerbriefes 1871. Az eredeti befejezésből való 15, _{11, 21, 25, 26, 30} - ₃₅; 16 _{21 - 24}. a többit máshonnan szedte össze s dolgozta fel.

a zsidó keresztyénségnek engedményeket tevő befejezést s a nehézkes szerkezetű doxológiát.

Ez a kritika nem más, mint Baur felfogásának tulzott szélsőségbe hajtása, a mivel a tanítvány mesterének megoldatlan problémáját megfejteni s minden részében elfogadhatóvá tenni akarja. Ezzel a kritikusok oly ingatag s ellenőrizhetetlen talajra léptek, a melyből nem lehet kibontakozni; annyi ismeretlen tényezővel dolgoznak, hogy biztos s elfogadható eredményhez nem juthatnak. A mivel biztos számíthat a kritika, azt ez idő szerint leghitelesebben lehet találni a 4. század végéről, vagy az 5-ik sz. elejéről reánk maradt két legrégebb s és B. codexekben s az ezeket támogató különböző más kéziratokban s ker. ókori egyházi íróknál. A mint ezeken túlmenve a 2. és 3. századbeli szöveget keressük s a szöveg rongálás és javítás problémájával akarjuk az épségi kérdést megoldani, találunk ugyan adatokat egyes szóknak s mondatoknak más elhelyezésére s használatára; de nem találunk oly mérvű különbségeket, a melyek alapján a római levélnek, vagy befezésének 2—3 kiadását kellene felvennünk. Az ókori keresztyének feltétlenül nagy becsben tartották az apostolnak iratait s hihetőleg minden lehető elkövettek azoknak gondos megőrzésére s épségben tartására. Hihetetlenül hangzik tehát, hogy a római gyülekezet a hozzá intézett páli levelet nem őrizte volna meg a maga épségében s illetőleg megengedte volna, hogy új befejezést írjanak hozzá. A mint a 2-ik század folyamán kanonikus tekintélyre kezdtek emelkedni az új szöv. iratok s egyes gyülekezetek másolatokról gondoskodtak, figyelembe véve a másolás nehézségeit s hiányait, az új szöv.-nek szövege nem maradt volna reánk annyira épen, mint a mennyire azt összehangzónak ismerjük, ha csakugyan oly önkényes s nagy szabású átdolgozásnak vetették volna őket alá, a minőt Lucht és Volkmar feltételeznek. A codexek és az egyházi írók idézetei között sokkal nagyobb eltéréseknek kellene lenniök, mint a minőket valósággal találunk, a mint azt a Csel. könyvének kétféle szövege kiválóan igazolja.

Megbizonyosodhatunk erről, ha oly kiváló szövegkritikusok kiadásait összehasonlítjuk egymással, mint Tischendorf, Westcott-Hort, Gebhardt, Weiss, Nestle s figyelembe vesszük a recepta kiadást és a nagy számmal összeszedett variánsokat.

Az már kritikátlan kritika, a mely önkényes feltevéseken alapuló következtetéseket használ fel biztos adatokként s számol velök fontos kérdések elbirálásánál; a hagyományos nézeteket pedig csak azért veti el, mert hagyományosak s most már positiv adatokkal nem igazolhatók.

Ily eljárás mellett nem könnyítjük meg a komoly

munkát s nem érhetünk célhoz, sőt inkább eltávolodunk tőle. Legkevésbé van ily kritikára szükség a római levélnél, a mely hitelességi kérdésben biztosan s teljesen kétségen kívül áll.

Hogy egyes jelentéktelen alsóbb rendű kérdésekben nem látunk egészen tisztán, az nem lehet ok arra, hogy a nagy és fontos kérdésekben kételyeket támasszunk.

E) A levél szerkesztési ideje és helye.

Mint már felebb említettük, az apostol ezt a levelet azelőtt írta, a hogy Korinthosból készült Jeruzsálembé az Achaiában s Macedoniában összegyűjtött adományok átadása végett (15, 25, 26.) Ezen alkalommal 3 hónapig tartózkodott ezen általa alapított és sok nehézséggel s bajjal küzdő egyházában. Mielőtt odajött a legkülönbözőbb módon gyanúsították s bántalmazták az apostolt; magok között pedig heves pártoskodást vittek véghez, kétségbe vonták apostoli hivatalát s tekintélyét, gyávának mondták, a ki közejük jönni nem mer és szőszegőnek, a ki nem tartja szavát. A korinthosiakhoz írt 2-ik levele s 3 havi ott tartózkodása úgy látszik elsimított minden bajt s ő zavartalanul s nyugodtan töltötte ott idejét. Aggodalmakat csupán Jeruzsálem okozott neki, a hová menendő volt; annál fogva kéri a rómaiakat, hogy imádkozzanak éretté, hogy megszabaduljon azoktól, a kik Judaeában engedetlenek és hogy a jeruzsalemieknek teendő szolgálata kedves legyen a szentek előtt (Róm. 15, 30, 31). Ezek a körülmények arra engednek következtetni, hogy a 3 hónapi tartózkodásnak végén áll s úgy érzi, hogy ezzel be is fejezte keleten való missiói működését s új mezőt kell keresnie további magvetésre s aratásra. Csoda-e, hogy a nagyra törő s lángeszű apostol Rómára veti szeméit s ott akarván megvetni lábait, addig is, míg oda jöhet, levelével készíti elő a nagy munkát. Az apostol által végzett nagy drámai műnek ez egy nagy s egyuttal befejező szakasza, mely gyönyörű perspektívát nyújt a további küzdelemre. Sajnos, mint tudjuk a hős nem sokáig küzdhet szabadon, a nagy szellemóriás, a ki oroszliánbátorsággal vetette magát a pogánymissiora, rövid idő múlva fogságba kerül, mert esküdt ellenségei, saját honfitársai, akik azt hitték magokról, hogy az Isten kizárólag őket választotta Isten országának tagjaivá, összeesküsznek ellene s ha az idegen pogány hatóság közbe nem lép, menten véget vetnek életének. Az új drámai felvonásnak nincs kellő folytatása; fogságában csak halványul a külső munkakör, hogy annál nagyobb buzgalommal folytassa a belső munkát azok között, akik felkeresik s a kikhez hozzáférhet élő szóval s tőle messze eső gyülekezeteit s munkatársait leveleivel.

A római levél írásának ideje e szerint az 59-ik év s mivel az apostolnak korinthusi tartózkodása a téli hónapokra esik, a levél írását tavaszra tehetjük, kevéssel Korinthusból való távozása előtt. Tavasz beálltával megszűnnek a nagy viharok, megnyílik a hajózás s biztosabb az utazás. Aggodalom nélkül küldheti tehát Kenchreainak diakonissáját Phoibet Rómába. Nem sokára hajóra szál ő maga is, hogy pünköszt tájon Jeruzsálemben lehessen (Csel. 20, ¹⁶) s mivel Macedonián keresztül utazva meg akarja látogatni gyülekezeteits elbucszni hiveitől és ezen utjában hűsvét után már Troasban találkozik Lukácssal és társaival (Csel. 20, ⁶), ez okból Korinthusból hihetőleg hűsvét előtt távozott s így a levelet is még hűsvét előtt kellett befejeznie s elküldenie. Mivelhogy a levelet a kenchreai gyülekezet diakonissája vitte Rómába, ez okból egyesek innen iratják az apostolnak e levelét. Kenchreai Korinthusnak kikötővárosa az Aegei tengerben, körülbelül 1 órai távolságra, lehetett ugyan a levél iratási helye, de mivel tudjuk, hogy az apostol Korinthusban s nem Keuchreai-ban tartózkodott s a hagyomány egybehangzóan Korinthusoz fűzi a levél írását, nincs célja ezen általánosan elterjedt nézet megváltoztatásának, mert Kenchreai gyülekezetének diakonissája lehetett a levél vivője, akárhol írta is az apostol a maga levelét.

Hogy a levelet az apostol görög nyelven írta, azt felesleges ugyan külön kiemelni, de mégis megemlítem, mivel a róm. kath. egyház tudósai szeretnék latin eredetűnek venni, hogy ily módon emeljék a Vulgata tekintélyét. A görög nyelv volt akkor a világ érintkezési nyelve; latinul aligha tudott az apostol, római olvasói meg tudhattak görögül; természetes ez okból, hogy mint többi leveleit, ugy ezt is ezen a nyelven írta.

* * *

A római levél tartalmának kellő méltatása s ezzel kapcsolatban a hitelességi és szerkesztési kérdéseknek kétséget kizáró eldöntése nem oly könnyű feladat, mint a mennyire az a sok tanulmányozás és kritikai megvitatás után látszik. A mint más és más szempontok kerülnek előtérbe és ezek alapján új világitásba helyezik a római levelet s a mint a haladó kor más és más érdekeket vet felszínre s ezen érdekeket kapcsolatba hozzák a keresztyénséggel s közelebből a római levéllel, ugy mindig más tulajdonsága domborodik ki, a melyet közelebb megvilágítanak s e megvilágításnál eddig kevésbé észlelt, vagy teljesen elhanyagolt részletek kerülnek fel, a melyek az egésznek megértésére termékenyítő hatásuak.

Ebben a munkában mindnyájunknak részt kell vennünk nemcsak azért, mivel az ker. hivatásunknál fogva kötelességünk, hanem azért is, mivel ez által előbbre visszük vallási

kulturánkat s theologiai irodalmunkat, más felől pedig szellemi élvezetet és örömet szereznünk, a mi további munkára ösztönöz s a tudományokba való elmélyedésünket fokozza.

Ha egyébért nem, úgy ezért is érdemes dolgozni. Van azonban ennek az ideális, mondjuk tudományos foglalkozásnak gyakorlati jelentősége is. A mint a tudományos kutatás bizonyossá teszi a tudásunkat s meggyőződésünket arról, hogy azok az alapok, a melyeken állunk s a melyeken prot. egyházunk vallástudományában és történeti jelentkezésében nyugszik, biztosak, sokkal nagyobb meggyőződéssel, lelkesebb hittel és szilárdabb elhatározással hirdethetjük Jézus evangéliumát s annál meggyőzőbb erővel és több sikerrel harcolhatunk a kételyek, kísértések s tévtanok ellen.

Ekként fűződik össze s harmoniába olvad az elmélet s gyakorlat; itt találjuk az óriási nagy tökélet, mely a legkisebb s legigénytelenebb kérdésben is visszahat egész hit- és erkölcsi életünkre.

Csak az igaz theol. tudományon épülhet fel biztosan a tiszta keresztyén erkölcsi élet. Azt keressük, azt kutassuk s ha megtaláltuk, gyümölcsét is feltétlenül élvezni fogjuk.

Mayer Endre.